

ЦЕРКОВНЕ ПРАВО

С. М. ЧОКАЛЮК

Національне питання в Церкві або «єресь» етнофілетизму

У статті розглядається вчення Священного Писання у відношенні до національного питання та спроби видати існування помісних, національних Церков за єресь етнофілетизму.

Ключові слова: *Месія, богослів'я, правила, собор, етнос, народ, етнофілетизм, Константинополь, Церква, Болгарська схизма, патріарх.*

*«Нема вже ні юдея, ні язичника;
нема ні раба, ні вільного;
нема ні чоловічої статі, ні жіночої;
бо всі ви – одно в Христі Ісусі»
(Гал. 3: 28)*

Питання національності, етносу на соборах ніколи не розглядалися. Проте не можна сказати, що воно випадає із контексту Домустрою нашого спасіння Богом. Це питання закладено в біблійному богослів'ї та разом із питаннями сім'ї, особистості має своє логічне наповнення та призначення як святе, як початок різноманітності та краси цього світу. Воно має і безпосередній стосунок до питання нашого спасіння, до месіанської ідеї, яка наповнює все біблійне вчення. Особливо це стосується питання приготування людства до прийняття обіцяного Спасителя світу – Месії. Ця обітниця, як бачимо з Біблії, – була дана першим людям одразу після

гріхопадіння: «Ворожнечу покладу між тобою і між жінкою, і між сіменем твоїм і між сіменем її; воно буде уражати тебе в голову, а ти будеш жалити його в голову» (Бут. 3: 15). Цю обітницю людство повинно було зберегти та передати своїм нащадкам, щоб вони, коли прийде Месія, впізнали та прийняли Його.

Для цього, знищивши потопом злочинність людства, Господь обирає одну людину – Авраама, а в його нащадках – один народ, який повинен був цю месіанську ідею зберегти та передати іншим народам без пошкодження та перекручення. Саме цей народ Господь виводить із рабства, оберігає у пустелі, оселяє в обіцяній землі, посилає достойних правителів, милує, коли він дотримуються Його законів, та карає, коли порушує їх. І все це для того, щоб із його середовища обрати ту єдину, яка буде достойною стати матір'ю Спасителя світу. Все це підтверджується пророцтвами, що Господь дає обраному народу. Обітниця Аврааму: «Благословляться у сімені твоєму всі народи землі за те, що ти послухався голосу Мого» (Бут. 22: 18). Цю обітницю Господь підтверджує Ісаку та Якову, який стає батьком народу Ізраїльського. І саме із цього народу Господь виокремлює одне коліно, з якого і повинен був народитися Спаситель світу: «Не відійде скіпетр від Іуди і законодавець від стегон його, доки не прийде Примиритель, і Йому покірність народів» (Бут. 49: 10).

Про цю вибраність Юдейського народу говорить і Сам Спаситель у розмові із самарянкою: «Спасіння – від юдеїв» (Ін. 4: 22). Проте обіцяне Господом спасіння не обмежувалося обраним народом, навпаки: воно призначене для всього людства, а народ, обраний Богом, повинен був цю ідею чисту і непошкоджену зберегти та передати всім народам, щоб – «Коли ж настала повнота часу, послав Бог Сина Свого (Єдинородного), котрий народився від жони, був під законом, щоб викупити підзаконних, щоб нам прийняти всиновлення» (Гал. 4: 4 – 5), – ми впізнали та прийняли Його. На жаль, юдеї створили свою національну ідею та перетворили у винятковий месіанський привілей і національну перевагу над іншими народами, джерелом якої є сатанинська гординя. І хоча гординя це гріх, коли йдеться про особистість, але не перестає бути гріхом і тоді, коли набуває національного чи навіть конфесіонального характеру.

Відповідь на це питання дає апостол Павло, яка актуальна й донині, не зважаючи на національні чи конфесіональні відмінності та особливості. Він говорить про те, що Церква покликана охопити собою всесвіт, з усіма його національними, культурними на особистісними відмінностями. І саме у цьому Її вселенська місія. А говорячи про Церкву як щось досконале та універсальне, визначає Її як містичне Тіло Христове. У Посланні до Коринфян він пише:

«Бо, як тіло одне, але має багато членів, усі члени одного тіла, хоч їх багато, утворюють одне тіло, – так і Христос. Бо всі ми одним Духом хрестилися в одне тіло, юдеї чи елліни, раби чи вільні, і всі єдиним Духом напоєні. Бо тіло не з одного члена, а з багатьох. Якщо нога скаже: «Я не належу до тіла, бо я не рука», то невже через це вона не належить до тіла? І якщо вухо скаже: «Я не належу до тіла, бо я не око», то невже через це воно не належить до тіла? Якщо все тіло – око, то де слух? Якщо все – слух, то де нюх? Та Бог розмістив члени, кожний з них, у тілі, як було Йому завгодно. А коли б усі були один член, то де було б тіло? Тепер же членів багато, а тіло одне. Не може око сказати руці: «Ти мені не потрібна»; або так само голова ногам: «Ви мені не потрібні». Навпаки, ті члени тіла, що здаються слабкішими, значно потрібніші, і які нам здаються в тілі непочесними, про тих більше піклуємось; і непочесні наші члени благовидніше покриваються, а благовидні наші не мають у тому потреби. Але Бог так створив тіло, щоб ми про менш довершене більше піклувалися, щоб не було розділення в тілі, але щоб усі члени однаково дбали один про одного. Тому, чи страждає один член, з ним страждають усі члени; чи славиться один член, з ним радіють усі члени. І ви – тіло Христове, а нарізно – члени» (12 – 27). Тому з упевненістю можемо стверджувати, що перед вічною правдою Божою всі народи, всі етноси рівні й однаковою мірою успадковують дароване Богом спасіння, якщо тільки стають членами Тіла Христового – Церкви. Саме тому Господь і дарує ангелів-охоронців не тільки окремим людям чи Церквам, але й цілим народам: «Але князь царства Перського стояв проти мене двадцять один день; але ось, Михаїл, один з перших князів, прийшов допомогти мені» (Дан. 10: 13). Отож можемо стверджувати, що кожен народ, так само як і кожна особистість, кожна Церква, якщо перебуває в єдинстві Тіла Христового, має свій онтологічний зв'язок із Богом. У цьому плані, з точки зору православної догматики, в Церкві національної проблеми немає і бути не може. Тому що Бог, будучи Творцем світу з його тварною різноманітністю та великою кількістю народів, є і Промислителем, і Спасителем цього світу. А як Промислитель, Він кожен народ веде до спасіння, враховуючи його мовні, культурні та інші особливості буття [3, с. 105 – 110] А тому обов'язком кожного священнослужителя є служіння цій ідеї спасіння, враховуючи мовні, культурні та інші особливості того чи іншого народу.

Божественне Одкровення відкриває нам Бога, Який є Істина: «Я є путь, і істина, і життя» (Ін. 14: 6). А чи можливо пізнати істину, якщо про неї будуть говорити незрозумілою мовою, чи розкривати її в суперечливих образах? Ні, неможливо. І якщо спасіння мож-

ливе тільки в Тілі Христовому – Церкві, то чи можна долучитися до цього Тіла (Христа), не пізнавши Його. Не можна. Тому і повинна ієрархія Церкви враховувати той факт, що служіння Церкві, – це служіння членам Церкви, які є членами Тіла Христового. Про національний чинник говорить нам і 34 правило Святих Апостолів, нагадуючи священству пам'ятати і про це: «Єпископам усякого народу». Не області, не території, а саме народу. То звідки з'явилося вчення, що засуджує народ, який маючи бажання спастися, хоче для цього мати і зручний інструмент: національну автокефальну Церкву та ієрархію, що належить до того народу? Або що таке етнофілетизм і чи є він новітньою ерессю в Православній Церкві?

Етнофілетизм. Термін походить від двох грецьких слів: *έθνος* – народ, нація, коліно, плем'я та *φυλή* – збирати, об'єднувати. Вперше був вжитий на Соборі в Константинополі 1872 року, на якому розглядалося питання Болгарської Церкви. Для об'єктивного висвітлення питання, проведемо невеликий екскурс історії Болгарської Церкви.

Уперше автокефальний статус Болгарська Православна Церква отримала під час правління царя Симеона в 927 році від Церкви-Матері Константинопольської Церкви, а її очільник Даміан – титул патріарха [4, с. 215]. В 1019 році все Болгарське царство було завойоване Візантійським імператором Васи́лієм, названим через це Болгаробойця. Цим самим Болгарський патріархат практично був скасований. Друге відродження Болгарської Церкви відбулося одночасно із національним відродженням Болгарського царства на початку XIII ст. А вже в 1234 році за царювання Асена II було відновлено патріарший статус очільника Болгарської Церкви. Правда в кінці XIV ст. Балкани завойовують турки і разом із утратою державності свій автокефальний статус втрачає і Болгарська Церква та підпорядковується Константинопольському патріарху [5, с. 111 – 112].

На початку XIX ст. серед народів, які заселяли Балкани, ширився національно-визвольний рух, і вони поступово починають відновлювати свою політичну та церковну незалежність. Після Гатті-гумаюна 1856 року, болгари просили про те, щоб єпархіальним архієреям призначили певний оклад замість тих податків, якими єпископи-греки обкладали місцеве населення. Уряд передав це прохання болгар Константинопільській Патріархії, яка у проханні відмовила. Така ж доля спіткала прохання болгар про обрання для них Константинопольською Патріархією єпископів із болгар. Розлючені таким ставленням, болгари вирішили формально відділитися від Константинопольського патріарха.

У 1860 році, 3 квітня, у перший день Пасхи, у церкві при Болгарському подвор'ї, під час святкового богослужіння, болгар, які прожи-

вали у Конс-тантинополі, заборонили єпископу Макаріопольському Іларіону (походив із еллінізованих болгар), возносити ім'я Константинопольського патріарха за богослужінням. З цього розпочався конфлікт між болгарами та Константинопольською Патріархією. В самій Болгарії єпископи, які були уродженцями болгарами, приєднуються до цього національно-церковного руху, позбавляючи єпархій єпископів з греків. Щоправда, турецький уряд відправляє їх у заслання в Малу Азію, але скоро вони були повернені назад до Болгарії.

Між тим велися перемовини між урядом Туреччини, Патріархією та представниками від болгар про вирішення Болгарського церковного питання. Проте в Патріархії мріють про відновлення Візантійської імперії, що було б неможливим, коли болгари отримали б церковну незалежність, тому перемовини ні до чого не привели. Під тиском обставин у 1867 році патріарх Григорій VI вирішив поступитися та заснувати Болгарський екзархат, який складався би із частини болгарських єпархій, під юрисдикцією Константинополя. Болгари ж вимагали автокефалії для всієї Церкви. У пошуках компромісу та через постійний тиск з боку елліністів, патріарх Григорій VI вимушений був подати у відставку. Його місце займає патріарх Анфим VI, який при своєму обранні обіцяв знайти компроміс та розв'язати проблему у взаємовідносинах між Константинополем та болгарами. Однак через упертість елліністів, його намагання ні до чого не привели.

Уряд Туреччини вирішив самостійно врегулювати це питання, і 27 лютого 1850 року султан видав фірман про влаштування церковних справ у Болгарії. Патріархія цей фірман не признала. Проте болгари не звернули на це непризнання уваги й у 1872 році проголосили самостійність Болгарської Церкви від Константинопольського Патріархату. Першим предстоятелем (екзархом) був обраний Анфим, болгарин, який мав грецьку освіту та був до того противником такого відокремлення. Константинопольський патріарх Анфим VI не погоджується із таким відокремленням Болгарської Церкви та скликає церковний Собор, на якому засуджує це відокремлення та проголошує його єрессю етнофілетизму. Починається період схизми Болгарської Церкви [6, с. 112 – 114].

Головним аргументом, Собору, були слова апостола Павла: «Нема вже ні юдея, ні язичника; нема ні раба, ні вільного; нема ні чоловічої статі, ні жіночої; бо всі ви – одно в Христі Ісусі» (Гал. 3: 28). Були прийняті такі постанови:

«Ми відкидаємо та засуджуємо філетизм, тобто відмінності за племінним походженням, протистояння народів, суперництво та розділення у Христовій Церкві як таке, що суперечить ученню

Євангелії, правилам та блаженним отцям нашим, які становлять із себе опору Церкви та, прикрашаючи її спільноту, ведуть до Божественного благочестя.

Їх, які приймають філетизм та насмілюються скликати зібрання за племінною ознакою, ми проголошуємо згідно з священними канонами, чужими єдиної, святої, соборної і апостольської Церкви, або, що те ж саме, схизматиками» [7, с. 186 – 187].

Та наскільки правильними та виваженими є рішення цього Собору? Ми бачимо, що навіть серед учасників Собору не було єдності щодо цього питання. Так, Єрусалимський патріарх Кирил II рішуче відмовився визнати рішення Собору справедливими. Єпископи Антіохійської Церквині признали підпис свого патріарха як голос всієї Антіохійської Церкви та назвали це його особистим ставленням до цього питання. Тому схизма щодо болгар у храмах цієї Церкви проголошена не була. Навіть патріарх Олександрійський через деякий час звинуватив Константинопольського патріарха в тому, що той приймав рішення, керуючись особистою вигодою, до чого й інших єпископів спонукав. Зі співчуттям та розумінням до болгар поставилися помісні Церкви – Румунська та Сербська [8, с. 14].

Таким самим неоднозначним оцінюванням рішення цього Собору було в наукових колах. Досліджуючи це питання, російський учений В. Теплов говорить про те, що в апостола Павла можемо знайти й інші висловлювання, де він вказує на відмінності за національною ознакою: «Ми за природою юдеї, а не грішники з язичників» (Гал. 2, 15), говорить апостол Павло про себе та апостола Петра; «Тита, який був зі мною, хоч і елліна» (Гал. 2, 3), – про Тита, якого не змушували дотримуватися Закону Мойсеєвого. Тому з цього приводу він пише: «Греки та руські, румуни і болгары та всі інші народи можуть сповідувати одну й ту саму Православну віру і бути у Христі єдині. І в той же самий час, кожен із цих народів може свою віру сповідувати на своїй природній мові, яка є першою та й найголовнішою відмінністю будь-якої народності... В усі часи християнства існування окремих національних Церков ніхто не визнавав філетизмом, ересю, що суперечить вченню Євангелії та догматам» [9, с. 123 – 125].

Своїми думками з цього приводу ділиться також видатний православний мислитель Іван Аксаков. Він пише: «Якщо болгары, запроваджуючи екзархат, погрішили проти букви канону, то греки, з свого боку, погрішили проти духу канонічного вчення, тобто проти духу християнської любові та правди. Константинопольська Церква у цій суперечці із болгарами, повинна була показати істинно-християнську мудрість... та не давати мертвенній букві панувати над животворящою буквою закону. Те, у чому Констан-

тинопольський Патріархат звинувачує болгар, винуватим є, в першу чергу, сам Константинопольський Патріархат» [10, с. 516].

Федір Достоєвський, говорячи про болгарську схизму, пише, що Константинопольський патріарх, будучи греком та звинувачуючи болгар у націоналізмі, попри все служить усе тому ж націоналізму, але тільки на користь греків [11, с. 71]. У свою чергу В. Теплов, вивчаючи діяння Собору 1872 року, каже, що він скликаний був поспіхом. Але Церква завжди, чинячи мудро, не поспішає та не забуває запрошувати на Собор і протилежну сторону, щоб мати можливість детально та всебічно вивчити питання і прийняти безпристрасне рішення, яке достойне православних ієрархів. У цьому випадку все відбулося із точністю до навпаки. Церква поспіхом приймає таке важливе питання. Таким чином, допускається домінування політичних пристрастей та незаконний вплив мирян на прийняття рішень, які є прерогативою духовенства [12, с. 131].

Із діянь Собору бачимо, що ніхто із болгар чи їх представників запрошеним не був. Отже неможливо було дослідити питання, чи болгарам мати можливість захистити себе. А це вже є прямим порушенням канонів. Так, у 74 правилі Святих Апостолів читаємо: «Якщо єпископ людьми достойними довіри звинувачується у чомусь, обов'язково сам повинен бути покликаний єпископами; і якщо з'явиться і зізнається, або викритий буде, нехай визначиться єпитимія. Якщо ж будучи покликаним, не послухається, нехай буде покликаний вдруге через посланих до нього двох єпископів. Якщо ж і тоді не послухає, нехай буде покликаний утретє, через посланих до нього двох єпископів. Якщо ж і цього не поважаючи, знову не з'явиться, Собор на власний розсуд нехай прийме про нього рішення, аби не думав мати вигоду, уникаючи суду» (порівн. із 28 пр. Карф. С).

Підтримку болгарам щодо цього висловлював і святий Інокентій (Борисов). У Херсонсько-Таврійській єпархії, що він очолював, йому доводилося не-одноразово мати справи із болгарами, які боролися за свою незалежність та відновлення церковної автокефалії. З цими питаннями він неодноразово звертався і до Святійшого Синоду, і до імператора. Будучи у близьких стосунках як із обер-прокурором, так і з архієреями, він протягом чверті століття позитивно впливав на вирішення цього питання.

Особливо цікавою з цього приводу є міркування святителя Феофана Затворника, який свого часу (1856 рік) був призначений настоятелем посольської церкви у Константинополі, а тому був добре ознайомлений із станом справ. Він був безпосереднім учасником тих подій та вивчав проблему взаємин Константинопольського Патріархату та Болгарської Церкви. Ось що він

пише з цього приводу: «Схід не розуміє болгарського церковного питання. У нього винні болгар. Але насправді вони не винні. Вони не могли самі відійти від Патріархату і не відходили, але просили. Тільки коли вони просили, то Патріархат і повинен був відпустити. Не відпустив? То вони собі і влаштували звільнення іншим шляхом. Ми самі (Російська Церква) як відійшли від Патріархату? Не стали посилати, та й по тому. Так і вони зробили. Винний Патріархат. Їх Собор, що засудив болгар, є верхом безчинств» [13, с. 127 – 128].

Вартий уваги і такий факт. У той час коли, Константинополь оголошує болгар схизматиками, звинувачуючи їх у ересі етнофілетизму, він же надає автокефалію національним Церквам: Елладській Церкві у 1850 році; Сербській у 1879 році; Румунській у 1895 році. Болгарська ж Церква перебуватиме у схизмі аж до 1 лютого 1945 року, коли за посередництва Московського патріарха Олексія I відбулося примирення двох Церков, які майже 70 років ворогували між собою [14, с. 23 – 32].

Таким чином можемо однозначно стверджувати, що у цьому конкретному випадку, звинувачення греками болгар у ересі етнофілетизму було неправомірним. Але на той час це звинувачення виявилось досить зручним інструментом для греків. Це завжди зручно, коли закінчується будь-яка аргументація. Водночас бачимо, що провідні російські мислителі, з моменту засудження болгар у ересі етнофілетизму, прикладають чимало зусиль для того, щоб довести протилежне та показати, що питання автокефалії Болгарської Церкви були назрілим та своєчасним. І Константинопольському Патріархату потрібно було більш об'єктивно підходити до вивчення та правильного вирішення цього питання, замість засудження та звинувачення. Це, у свою чергу, було б взаємовигідним і взаємокорисним та мало б позитивні наслідки як для Церкви Болгарської, так і для Константинопольської.

Наостанок хочеться звернути ще раз увагу на те, наскільки позитивну роль у розв'язанні цієї кризи для світового православ'я відіграли саме російські мислителі та богослови. Очевидно наскільки активно та своєчасною була участь ієрархії Російської Церкви у припиненні Болгарської схизми. І це не втручання у внутрішні справи якоїсь Помісної Церкви, ні. Це переживання Кафолічності Церкви, коли за словами апостола Павла: «Чи страждає один член, з ним страждають усі члени» (1 Кор. 12: 26). Саме через це вірними багатьох церков розділення, яке виникло між Церквою Константинопольською та Болгарською, справді сприймалося, як своя, власна проблема, яка вимагала негайного розв'язання.

Коли у Церкві відбуваються подібні речі, то виникає надія, що після того, як хвороба розділення пройде у Тілі (Церкві) сформується певний імунітет і нічого подібного вже більше не повториться. Однак, зважаючи на останні події, коли поява нових автокефальних Церков, пересікається з інтересами Церкви Російської, виникає побоювання, що цей гріх гордині може повторитися. І ті аргументи елліністів, які вони свого часу наводили для засудження болгар, можуть бути використані й нині, і вже використовуються. Справа у тім, що у подібних звинуваченнях використовуються певні загальновідомі терміни: «канонічний», «благодатний» чи «етнофілетизм». Вони відомі для всіх, проте для більшості є незрозуміло, про що саме йдеться. Тому часто такими речами спекулюють, захищаючи якісь свої приватні інтереси. Однак хочеться застерегти представників так званого «політичного православ'я», які вже намагаються вживати термін «етнофілетизм» до сучасних подій. Вони повинні пам'ятати про те, що шановані ними ж російські релігійні мислителі та богослови, засудивши подібні речі у ставленні Константинопольської Церкви до Болгарської, цим же засуджують і їх. І на завершення хочу навести слова нині покійного Московського патріарха Олексія II з його інтерв'ю Македонській газеті Дневник: «Не став би зв'язувати вживання у назві Помісної Церкви народу чи країни із проявами етнофілетизму. Воно скоріше за все відображає історичний зв'язок Церков із тим чи другим народом» [15].

1. Біблія. Книги Священного Писання Старого і Нового Завіту: в українському перекладі з паралельними місцями / Переклад Патріарха Філарета (Денисенка). – К.: Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2004. – 1416с.

2. Книга Правил Святих Апостолів, Вселенських і Помісних Соборів, і Святих Отців. – К., 2008. – 368с.

3. Помазанский М. протопрес. Православное Догматическое богословие. – Благовест. Новосибирск. 1993 – 240 с.

4. Цыпин В. Церковное право. – М. 1994. – 448 с.

5. Тальберг Н. История христианской Церкви. – М. 1991. – 142 с.

6. Тальберг Н. там же.

7. Филиппов Т. И. Современные церковные вопросы. СПб., 1882. – 527 с.

8. Венедиктов. В. Ю. Етноконфессіональний діалог Росії і Константинопольського Патріархату во второй половине XX века. – М. 2008 – 24 с.

9. Теплов В. Греко-болгарский церковный вопрос. СПб., 1889. – 245 с.

10. Аксаков И. с. Полное собрание сочинений. Т. 1. Славянский вопрос. М. 1886. – 667 с.

11. Достоевский Ф. М. Полное собрание сочинений: В 30 т. – Л., 1972-1990. Т. 25. 465 с.

12. Теплов В. Там же.

13. Феодан Затворник. Собрание писем. М. Правило веры. Вып. VII. Т. 2. 1889. – 189 с.

14. ЖМП 1948. № 7

15. «Дневник», № 2961 від 14. 1. 2006. Скоп'є, Македонія.